Ett alexanderhugg på äganderätts-förbehållet

Av advokaterna Andreas Johard och Johan Wahlund[1]

Frågan om när äganderättsförbehåll kan anses giltiga har sällan blivit så skärskådad som i målet "Husbilarna". [2] *Målet har rört en fråga av central betydelse för kreditinstitut och branscher som återkommande kommer i kontakt med äganderättsförbehåll. Sett i ljuset av tidigare praxis, doktrin och förarbeten var Högsta domstolens slutsatser överraskande i vissa avseenden. Nedan gör vi mindre nedslag i domen som visar på hur Högsta domstolen har gjort ett alexanderhugg på institutet äganderättsförbehåll och indikerat att vi kan stå inför en omdaning av den svenska sakrätten.*

1 Bakgrund

Omständigheterna i målet var, i korthet, följande. I december 2014 förvärvade Erwin Hymer Group Sweden AB (Hymer) ett antal husbilar av bolaget Mälarcamp AB (Mälarcamp). Förvärvet var en del av en större uppgörelse mellan bl.a. Hymer, Mälarcamp och Mälarcamps borgenärer. Förvärvet skedde genom att två av Mälarcamps borgenärer anvisade Hymer ett antal fordon som var till salu, varefter Hymer kom att förvärva dessa fordon.

Två av de fordon som Hymer förvärvade (Fordonen) hade Mälarcamp emellertid förvärvat på avbetalning från DNB bank ASA, filial Sverige (DNB), som inte var en del av denna uppgörelse. Som säkerhet för avbetalningskrediterna hade DNB och Mälarcamp avtalat om äganderättsförbehåll. Mälarcamp hade i sin tur förvärvat Fordonen genom att överta avbetalningskontrakten avseende Fordonen från ett bolag som tillhörde samma koncern som Mälarcamp.

DNB väckte talan mot Hymer vid Örebro tingsrätt under hösten 2015 och yrkade bättre rätt till de två Fordonen på den grunden att Hymer inte gjort ett giltigt godtrosförvärv. Hymer invände att frågan om godtrosförvärv saknade betydelse eftersom de av DNB uppställda äganderättsförbehållen var ogiltiga på den grunden att förbehållen inte var allvarligt menade. Till stöd för denna invändning anförde Hymer bl.a. (i) att äganderättsförbehållen blev ogiltiga redan då Fordonen fanns i Mälarcamps systerbolags besittning eftersom detta bolag, tvärtemot vad som framgick av bolagets verksamhetsföremål, bedrev yrkesmässig handel med husbilar och att DNB måste ha förstått och accepterat att även Fordonen kunde komma att säljas vidare, (ii) att

[1] Andreas Johard och Johan Wahlund är advokater verksamma vid Hannes Snellman Advokatbyrå AB och var ombud för Erwin Hymer Group Sverige AB under rättegången i tingsrätten, hovrätten och Högsta domstolen.

[2] Högsta domstolens dom i mål nr T 2835-18 den 21 mars 2019.

äganderättsförbehållen under alla förhållanden blev ogiltiga i samband med överlåtelsen till Mälarcamp eftersom Mälarcamp var en husbilsåterförsäljare och (iii) att DNB hade, uttryckligen eller underförstått, medgett Mälarcamp en rätt att förfoga över Fordonen.

Utan att gå in på övriga sakomständigheter i målet bör nämnas att tingsrätten, hovrätten och Högsta domstolen fann att i vart fall Mälarcamp aktivt saluförde Fordonen under hela den tid som dessa fanns i bolagets besittning.

Örebro tingsrätt meddelade dom i målet mellan Hymer och DNB i februari 2017. DNB:s talan ogillades i sin helhet och tingsrätten slog fast att äganderättsförbehållen inte var allvarligt menade och därmed ogiltiga. Vid bedömningen av förbehållens giltighet konstaterade tingsrätten, i enlighet med NJA 1959 s. 590 (Smågrisarna), att det som utgångspunkt är den som påstår att ett äganderättsförbehåll är ogiltigt som har bevisbördan för sitt påstående. Tingsrätten ansåg dock , i enlighet med justitierådet Mannerfelts tillägg till NJA 1974 s. 660 (Industriportarna) samt uttalanden i förarbeten och doktrin, att det råder en presumtion för att äganderättsförbehåll är ogiltiga då varor säljs till en köpare som bedriver handel med den typ av varor som förbehållet avser.

DNB överklagade tingsrättens dom till Göta hovrätt, som gjorde en helt annan bedömning än tingsrätten och biföll DNB:s talan i huvudsaken. Hovrätten angav inledningsvis att giltigheten av ett äganderättsförbehåll som uppställts vid försäljning av varor till en detaljist, vars verksamhet går ut på att sälja dessa varor, har ifrågasatts i doktrinen. Hovrätten grundade därvid sin dom i huvudsak på att det avgörande för om ett äganderättsförbehåll är allvarligt menat är om den faktiska betalningstidpunkten infaller före tidpunkten för vidareförsäljning.

Hymer ansökte om och beviljades prövningstillstånd i Högsta domstolen. Den centrala frågeställningen för Högsta domstolens prövning var huruvida äganderättsförbehållen kunde anses allvarligt menade eller inte och i förlängningen om det förelåg ett uttryckligt eller underförstått förfogandemedgivande.

2 Allmänt om äganderättsförbehåll

Syftet med äganderättsförbehåll är att underlätta omsättningen av varor genom avbetalningsköp. Det har sedan länge ansetts att en säkerhetsrätt som möjliggör just detta motsvarar ett verkligt behov i omsättningslivet.[3] Genom att säljaren kan få säkerhet i den sålda varan kan köparen förvärva varor på kredit även om köparen inte har någon annan säkerhet att erbjuda för betalningen av köpeskillingen. Äganderättsförbehåll används därför i stor utsträckning både vid försäljning till konsumenter och mellan näringsidkare. Äganderättsförbehållet skiljer sig samtidigt från övriga säkerhetsrätter i det avseendet att det

[3] Torgny Håstad, *Sakrätt avseende lös egendom*, 6 uppl., 1996, s. 182.

inte krävs något sakrättsligt moment.[4] Äganderättsförbehållet är därför i de flesta fall osynligt för tredje man. Detta förhållande kan vara långt ifrån oproblematiskt eftersom det i de flesta fall är förenat med betydande svårigheter för tredje man att avgöra vilken egendom som faktiskt tillhör gäldenären. Det går givetvis att diskutera varför en sådan säkerhetsrätt i lösöre som finns i gäldenärens besittning överhuvudtaget ska vara sakrättsligt giltig samtidigt som giltig panträtt i lös egendom förutsätter att panthavaren har lösöret i sin besittning.[5] Det torde helt enkelt förhålla sig så att enhetligheten i det sakrättsliga regelverket har fått ge vika för omsättningsintresset.

På grund av att äganderättsförbehållet inte innehåller något sakrättsligt moment krävs i stället att ett antal förutsättningar måste vara uppfyllda för att äganderättsförbehållet ska uppnå sakrättslig giltighet. Därtill finns ett antal begränsningar för vilka åtgärder gäldenären får vidta för att förbehållet ska behålla sin sakrättsliga giltighet.[6] Den minsta gemensamma nämnaren mellan de förutsättningar och begränsningar som gäller för äganderättsförbehållets giltighet kan sägas vara att köparen inte får behandla egendomen som sin egen innan egendomen till fullo har betalts. Det innebär att äganderättsförbehåll som endast avtalats för att säljaren ska få separationsrätt i köparens konkurs, samtidigt som parterna i praktiken är överens om att köparen får förfoga över egendomen (t.ex. sälja, konsumera eller infoga i annan egendom), inte är sakrättsligt giltiga.[7]

Den begränsning som aktualiserades i "Husbilarna" är att ett äganderättsförbehåll är ogiltigt om det föreligger ett uttryckligt eller underförstått medgivande för kreditköparen att förfoga över egendomen som är föremål för äganderättsförbehåll före slutbetalning.

Regeln är i sig tydlig och klar men detta mål visar att i avsaknad av vägledande avgöranden är regelns tillämpning allt annat än enhetlig. Sakrättsliga aspekter vid kreditköp är en praktiskt viktig fråga. Äganderättsförbehåll är också en praktiskt viktig säkerhetsrätt eftersom den möjliggör finansiering mot säkerhet för den som inte kan erbjuda någon annan säkerhet än den egendom som förvärvas på kredit. Av naturliga skäl blir även en sådan köpare oftare föremål för exekutiva åtgärder, varför det är av vikt att frågor om äganderättsförbehålls giltighet ges en enhetlig behandling vid rättstillämpningen.

Som utvecklas nedan har Högsta domstolen i mål NJA 2009 s. 79 tidigare prövat liknande frågor, men på grund av vad som tycks vara bristfälliga åberopanden, avsåg det målet förbehåll i egendom som förvärvats genom leasing och inte genom avbetalning. Även om justitierådet Torgny Håstad författade ett omfattande tillägg för egen del till

[4] Se exempelvis Göran Millqvist, *Sakrättens grunder*, 8 uppl., 2018, s. 112 ff.
[5] Torgny Håstad, *Sakrätt avseende lös egendom*, 6 uppl., 1996, s. 182.
[6] Se exempelvis Göran Millqvist, *Sakrättens grunder*, 8 uppl., 2018, s. 114 ff. och Torgny Håstad, *Sakrätt avseende lös egendom*, 6 uppl., 1996, s. 185 ff.
[7] Torgny Håstad, *Sakrätt avseende lös egendom*, 6 uppl., 1996, s. 189, Tore Almén i SvJT 1918 s. 21 not 1 och NJA II 1915 s. 305.

denna dom som avsåg förbehåll i egendom som förvärvats genom avbetalning, utgör detta tillägg inte praxis. Därtill har diskussionen i aktuella hänseenden till stor del förlitat sig på NJA 1974 s. 660, vilket rättsfall inte heller i tillräcklig utsträckning belyser de aktuella rättsfrågorna.[8] Även beträffande NJA 1974 s. 660 härleds vägledande uttalanden från ett tillägg av justitierådet Mannerfelt och inte domskälen. Mot denna bakgrund var förevarande mål ett utmärkt tillfälle för Högsta domstolen att klargöra praxis.

3 Bakgrund och kort redogörelse för rättsutvecklingen

Högsta domstolen meddelade sin dom den 21 mars 2019. Resultatet var välkommet för framför allt kreditgivare och låneinstitut men även återförsäljare. Domen tar tydligt ställning för ett omsättningsintresse och bortser i många fall från olika principer och gamla sanningar som utvecklats inom svensk rätt under lång tid.

Vad som framför allt ska uppmärksammas i Högsta domstolens dom är hur frågan om bevispresumtion har behandlats.

Frågan om bevisbördans placering är av central vikt. Tredje man saknar insyn i avtalsparternas relation. Avtalsparterna har därtill ett klart intresse av att hävda att äganderättsförbehållet är giltigt och endast hänvisa till vad som framgår av avtalet. Skälet för en bevispresumtion har därför varit att det ansetts naturligt att en återförsäljare kommer att sälja vidare varor, oavsett äganderättsförbehåll. Eftersom syftet med återförsäljning är att sälja varor ger således återtagandeförbehållet inte någon säkerhet.[9]

Framför allt har en presumtion ifråga om varor som är avsedda att säljas vidare motiverats av att ett äganderättsförbehåll inte endast ska ha till syfte att skapa separationsrätt i en framtida konkurs.[10] Äganderättsförbehåll i omsättningstillgångar har därför inte ansetts som allvarligt menat, varför det har förelegat en presumtion för att äganderättsförbehållet i en sådan situation är ogiltigt.[11] Huruvida försäljning *de facto* sker innan krediten har reglerats har tidigare varit av mindre betydelse, eftersom ogiltigheten anses ursprunglig; är äganderättsförbehållet inte allvarligt menat vid avtalsslutet är det således ogiltigt.

I det aktuella målet var det fråga om just försäljning av två husbilar till en återförsäljare av husbilar. Frågan om en bevispresumtion var således av central betydelse i målet.

Inledningsvis kan det framhållas att Högsta domstolen med precision har undvikit att nämna vad som följer av den sakrättsliga doktrinen

[8] Tore Almén i SvJT 1918 s. 21 not 1, NJA 1932 s. 292, 1935 s. 152, 1960 s. 221 och 1974 s. 660 med justitierådet Mannerfelts tillägg samt SOU 1988:63 s. 68 f.
[9] Svante O Johansson, kommentar till 23–31 §§ Kommissionslagen, Zeteo.
[10] Torgny Håstad, *Sakrätt avseende lös egendom*, 6 uppl., 1996, s. 189, Tore Almén i SvJT 1918 s. 21 not 1 och NJA II 1915 s. 305.
[11] Axel Adlercreutz, *Finansieringsformers rättsliga reglering*, 2 uppl., 1996, s. 63–64.

och hänvisar endast till ett doktrinuttalande avseende sedvanlig avtalstolkning. I stället redogör Högsta domstolen för praxis som en bakgrund till sitt domslut.

Liksom tingsrätten och hovrätten utgår Högsta domstolen från NJA 1959 s. 590 (Smågrisarna) och drar slutsatser av detta mål som knappast kan anses framgå av domskälen. Högsta domstolen anger därvid att det framgår av ”Smågrisarna” att det är den som i strid med avtalets ordalydelse påstår att ett äganderättsförbehåll är ogiltigt som har bevisbördan för sitt påstående. En sådan placering av bevisbördan ligger också i linje med allmänna principer.[12] Det ska i detta avseende påpekas att anledningen till bevisbördans placering inte framgår av de ytterst sparsmakade domskälen. Oaktat detta har detta mål ansetts vara utgångspunkten för placeringen av bevisbördan.

Redan i detta avseende, särskilt med den tydliga hänvisningen till allmänna principer, har Högsta domstolen tydligt klargjort att det i första hand är avtalets ordalydelse som ska vara utgångspunkten. Inställningen kan tyckas självförklarande; parter avtalar vanligtvis inte om äganderättsförbehåll utan ett förfogandeförbud. Vad som måste avgöras är ju den egentliga partsviljan, dvs. oaktat vad som framgår av det skriftliga avtalets ordalydelse.

Därvid övergår Högsta domstolen till NJA 1960 s. 221 (Asfaltsbolagets dörrar) och NJA 1974 s. 660 (Industriportarna).

I rättsfallet NJA 1960 s. 221 uttalade Högsta domstolen följande.

> Dörrarna köptes av asfaltbolaget för att användas till en byggnad, vilken asfaltbolaget såsom entreprenör skulle uppföra, och de levererades vid byggnadsplatsen med hänsyn till byggets beräknade fortgång. Annat kan ej antagas än att asfaltbolaget ägt att omedelbart efter leverans använda dörrarna för avsett ändamål, även om full betalning ej erlagts och oaktat dörrarna genom användningen kommer att såsom beståndsdelar av eller tillbehör till fastigheten övergå i byggherrens ägo. Vid nu angivna förhållanden kan förbehållet icke anses gälla mot konkursboet.

En rimlig tolkning av detta rättsfall är att i avsaknad av någon särskild avtalsreglering, måste det förutsättas att en återförsäljare köper in varor i syfte att sälja dem vidare. Säljaren måste därmed anses medveten om detta förhållande och får således anses ha accepterat detta.

Vad gäller NJA 1974 s. 660 (Industriportarna) framstår detta vid första anblick som ett identiskt rättsfall med motsatt utgång. Skillnaden mellan dessa två rättsfall var emellertid att i NJA 1960 s. 221 hade parterna ingått standardavtal som inte var anpassade för den faktiska situationen. I NJA 1974 s. 660 avtalade parterna emellertid särskilt om att äganderätten inte skulle övergå förrän säljaren själv hade monterat in de i målet aktuella industriportarna.

[12] Jfr t.ex. Lars Heuman, *Bevisbörda och beviskrav i tvistemål*, 2005, s. 228.

I justitierådet Mannerfelts tillägg till NJA 1974 s. 660 förklaras hur rättsfallet ska förstås.

> Om en leverantör av portar eller annat slag av byggnadstillbehör efter kreditförsäljning under äganderättsförbehåll levererar sådant gods till den byggnadsplats, där köparen såsom byggnadsentreprenör uppför en byggnad och i denna själv skall infoga godset, kan det anses råda en — givetvis brytbar — presumtion för att båda parter i verkligheten utgått från att köparen oberoende av betalning och äganderättsförbehåll skall kunna ta godset i anspråk, när byggets fortgång gör detta behövligt (jämför NJA 1960 s. 221). Läget blir emellertid ett annat, om avtalet innehåller också föreskrifter om att det ankommer på leverantören att ombesörja godsets inmontering i byggnaden. I sådant fall måste — såsom skett i förevarande mål — göras en närmare bedömning av vad parterna avsett med monteringsföreskrifterna, något som också belyser deras syn på äganderättsförbehållet och frågan om förfoganderätt för köparen.

Betydelsen av dessa rättsfall för ”Husbilarna” är följande. De avbetalningskontrakt som reglerade köpen av Fordonen var generiska standardkontrakt som inte föregicks av någon förhandling eller andra villkor. Avbetalningskontrakten var inte heller på något sätt anpassade för att husbilar såldes till husbilsåterförsäljare. Som framgår av NJA 1960 s. 221 och NJA 1974 s. 660 torde därmed den situationen vara för handen att det skulle föreligga en presumtion för att Mälarcamp haft rätt att förfoga över Fordonen och äganderättsförbehållen därmed var ogiltiga.

I det aktuella målet begränsar Högsta domstolen kraftigt innebörden av dessa mål. Högsta domstolen förklarar inte skillnaden mellan målen, utan anger endast att Mannerfelt i ”Industriportarna”, med hänvisning till ”Asfaltbolagets dörrar”, uttalade att det kan anses råda en bevispresumtion om avtalet avsåg varor som levererades till en byggplats och som var avsedda att infogas i byggnaden av köparen.

I redogörelsen för rättspraxis nämner inte Högsta domstolen NJA 2009 s. 79 med mer än en hänvisning. I nämnda rättsfall uttalade justitierådet Håstad i ett tillägg för egen del bl.a. följande.

> Den som hävdar att ett avtalat förfogandeförbud inte är allvarligt menat eller har eftergetts har i princip bevisbördan för sitt påstående (jfr NJA 1959 s. 590). Eftersom ett förfogandeförbud för en återförsäljare som inte har god likviditet står i strid mot affärsmässiga realiteter bör beviskravet emellertid inte ställas högt. I vissa situationer kan det till och med presumeras att förbudet att förfoga före betalning till säljaren inte är allvarligt menat (se Almen i Svensk Juristtidning 1918 s. 21 not 1, NJA 1932 s. 292, 1935 s. 752, 1960 s. 221 och 1974 s. 660 med justitierådet Mannerfelts tillägg samt SOU 1988:63 s. 68 f.).

Som framgår av Håstads tillägg hänvisas det till de rättsfall som redogjorts för ovan. Med andra ord kan det argumenteras för en tidigare konsekvent utveckling av praxis. Att Högsta domstolen i NJA 1959

s. 590, fann att bevisbördan initialt ska bäras av den som påstår detta rättsfaktum kan därför uppfattas som att rättsfallet endast kan tjäna som utgångspunkt. Som framgår av senare praxis kan det konstateras att för det fall det är fråga om t.ex. (i) försäljning till en återförsäljare som i sin tur säljer sådana varor det är fråga om, (ii) generiska standardkontrakt som inte är anpassade för den aktuella situationen, och (iii) avbetalningsköpare med svag likviditet, föreligger det en presumtion för att äganderättsförbehållet inte var allvarligt menat och därmed ogiltigt.

Den tidigare uppfattningen om att det föreligger en presumtion får vidare stöd av andra doktrinuttalanden, däribland av Axel Adlercreutz[13], Henrik Hessler[14], Bo Helander[15] och Jan Hellner[16]. Doktrinen har dock inte varit helt enhällig och bland kritikerna märks främst Annina H. Persson.[17]

Förutom vad som följer av praxis (i vart fall av tillägg till domar från Högsta domstolen) och vad som anförs i doktrin har frågan om en bevispresumtion även berörts i SOU 1988:63 som tillkom efter att regeringen tillsatte en kommitté för att göra en översyn av kommissionslagen. Ordförande i kommittén var Torgny Håstad. SOU:n som levererades var enhällig.

[13] Axel Adlercreutz, *Finansieringsformers rättsliga reglering*, 2 uppl., 1996, s. 63–64. Adlercreutz anför bl.a. härvid *”Har, å andra sidan, köparen förfoganderätt. t ex rätt att sälja vidare, räknas ägarförbehållet som ogiltigt. Sådan förfoganderätt behöver inte uttryckligen framgå av avtalet utan kan vara förutsatt. såsom då varor säljes till en affärsman som idkar handel med sådana aror. Därför kan ägarförbehåll inte användas av en grossist gentemot en detaljist”*.

[14] Henrik Hessler, *Allmän sakrätt*, 1973, s. 191; *”Ett annat undantag [från äganderättsförbehållets giltighet] är då köparen skall äga vidareöverlåta eller på annat sätt konsumera den sålda egendomen och alltså inte skall behöva bevara den oförändrad till dess köpeskillingen är betalad. Ett exempel är att det sålda utgör varor för en av köparen driven rörelse. Beträffande ett sådant fall har man menat, att ägarförbehållet inte är “allvarligt menat”. Och därför blir det inte gällande mot köparens borgenärer, […].”*

[15] Bo Helander, *Kreditsäkerhet i lös egendom*, 1983, s. 650; *”Det kan tilläggas att köparens rätt till vidareförsäljning icke behöver vara uttrycklig. Om det på olika sätt kan anses framgå av omständigheterna att säljaren tillåter att köparen säljer godset vidare, så blir eventuellt återtagandeförbehåll ogiltig mot tredje man. Köparens försäljningsrätt kan vara endast underförstådd, något som ligger särskilt nära till hands då köparen yrkesmässigt säljer sådan egendom som det är fråga om. Återtagandeförbehållet blir då icke giltigt.”*

[16] Jan Hellner, *Köprätt*, 2 uppl., 1963 s. 184. Hellner anger att äganderättsförbehåll i omsättningsvaror till en återförsäljare är *”vanligen ogiltiga, eftersom ju avsikten normalt är att detaljhandlaren skall äga sälja varorna vidare”*.

[17] Annina H. Persson, *Förbehållsklausuler — En studie om en säkerhetsrätts nuvarande och framtida ställning*, 1998, s. 582 ff. Annina H. Persson som anfört att det är *”tveksamt om den av Håstad mer ”strikta linjen” är den som är gällande för svensk rätt”*. Annina H. Persson har också anfört att det är förbehållsklausulens ordalydelse som ska väga tyngst vid tolkningen av om ett förbehåll är allvarligt menat och att för stort hänsynstagande till andra tolkningsparametrar innebär tillämpningssvårigheter och bevisproblem. Noterbart är dock att även Annina H. Persson förespråkat att dessa frågor måste lösas genom lagstiftning.

Av SOU 1988:63 framgår bl.a. följande beträffande en bevispresumtion i nu aktuellt hänseende.

> I 1974 års fall torde HD i huvudsak ha instämt i Mannerfelts tillägg, att vid leverans till en entreprenör som själv skall infoga materialet det råder en presumtion att ett äganderättsförbehåll inte innebär ett förfogandeförbud. Samma presumtion borde gälla vid leverans av varor från en grossist till en detaljist.

Vidare kan följande utläsas av SOU 1988:63.

> Men som vi anfört ovan (avsnitt 3.2) skall vissa presumtionsregler tillämpas, vilket underlättar bedömningen. Vi återgav där ett uttalande av justitierådet Mannerfelt i NJA 1974 s. 660 om att underförstått medgivande till förfogande på kredit får presumeras föreligga när leverans av byggnadstillbehör sker till ett bygge för infogande av köparen själv, och vi anförde att en motsvarande presumtion bör anses gälla t.ex. när en detaljist får leverans av sådana varor som han normalt säljer i sin rörelse.

Det framgår således av SOU 1988:63 att det föreligger en presumtion i ett fall som det förevarande för att äganderättsförbehållet är ogiltigt. Nämnda SOU behandlar vissa begränsade fall då ett äganderättsförbehåll i en situation som den förevarande kan anses giltigt (bl.a. om kreditköparen först har avsatt ett belopp á conto som motsvarar säkerhetens värde). Någon sådan situation var emellertid inte för handen i detta mål.

SOU 1988:63 mynnade inte ut i någon rättslig reglering beträffande äganderättsförbehåll. Däremot stiftades en ny kommissionslag. Av propositionen till kommissionslagen (2009:865) framgår bl.a. att någon lagstiftning beträffande äganderättsförbehåll inte var aktuellt. Det bedömdes att det inte fanns något starkt behov av att kodifiera gällande rätt och att rättstillämpningen beträffande i vart fall äganderättsförbehåll och konsignation bedömdes som stabil.[18]

Av samma proposition framgår vidare att det i samband med den nya kommissionslagen har diskuterats möjligheten att genom avtal etablera en förbehållslös rätt för kommittenten att slippa betala varor som kommissionären inte lyckas sälja, utan att avseende fästs vid hur stor risken är. Det konstateras vidare i förarbetena att en sådan regel skulle vara enkel att tillämpa. Skälen för att en sådan regel inte infördes i kommissionslagen var emellertid att en sådan regel skulle kunna utnyttjas för att kringgå principen om att återtagandeförbehåll i varor som är avsedda att säljas vidare inte har sakrättslig verkan.[19]

Ovan genomgång av befintlig praxis, doktrinuttalanden och även uttalanden i förarbeten ger en klar bild av att det i vart fall har förelegat

[18] Prop. 2008/09:88, s. 82.

[19] Prop. 2008/09:88, s. 56. Se även Torgny Håstad, *Sakrätt avseende lös egendom*, 6 uppl. 1996, s. 189, varvid Håstad anför att äganderättsförbehåll inte är legitima *”om deras endas syfte var att ge säljaren separationsrätt vid utmätning och konkurs medan köparen var berättigad att behandla saken som sig egen dessförinnan”*.

en presumtion för att ett äganderättsförbehåll i varor som är avsedda att säljas vidare saknar sakrättslig giltighet.[20] I förarbetena till nya kommissionslagen[21] anges inte bara att det föreligger en presumtion, utan att det därtill finns en rättslig princip inom svensk rätt att äganderättsförbehållen saknar giltig verkan i sådant fall.[22]

4 Det föreligger ingen presumtion för ogiltighet

Högsta domstolen har i och med nu aktuellt fall kraftigt begränsat rättsutvecklingen i doktrin eller i vart fall gjort en kraftig omsvängning.

Högsta domstolen anger i sina domskäl följande.

> Redovisad rättspraxis ger emellertid inte stöd för mer än att frågan om ett återtagandeförbehålls sakrättsliga giltighet till följd av en uttrycklig eller underförstådd överenskommelse mellan parterna ska avgöras efter sedvanlig avtalstolkning.

Som framgår av Högsta domstolens dom är det framför allt sedvanlig avtalstolkning som ska göras. Redan denna utgångspunkt visar på ett förändrat synsätt; huvudfrågan i målet avsåg just den situationen då avtalsparterna har kommit överens om äganderättsförbehåll men den sakrättsliga giltigheten ska bedömas.

Med Högsta domstolens klargörande står det även klart att avtalets ordalydelse i stort sett är ogenomtränglig. Eftersom tredje man av naturliga skäl på grund av sin bristande insyn har svårigheter att föra bevisning mot avtalets ordalydelser och eftersom Högsta domstolen klargjort att övriga omständigheter inte bör beaktas i någon större utsträckning (se vidare nedan) blir avtalets ordalydelse den avgörande faktorn. Eftersom en kreditgivare aldrig skulle avtala om äganderättsförbehåll utan förfogandeförbud och eftersom avtalets ordalydelse får stå oemotsagt, har därmed äganderättsförbehållets rättsliga status stärkts väsentligt.

Vad som framför allt är betydelsefullt i Högsta domstolens dom är dess tolkning av rättsläget vad gäller en bevispresumtion. Beträffande den bevispresumtion som justitierådet Mannerfelt redogör för i sitt tillägg till ”Industriportarna” menar Högsta domstolen, i strid med tidigare doktrinuttalanden och uttalanden i förarbeten, att detta endast skulle avse varor som levereras till en byggplats och som var avsedda att infogas i byggnaden av köparen. Högsta domstolen begränsar således tillämpningsområdet av ”Industriportarna” i sin tolkning. Vad gäller senare praxis på området kan det tilläggas att Högsta domstolen inte tar någon notis om justitierådet Håstads omfattande tillägg för egen del i NJA 2009 s. 79.

[20] Se dock Annina H. Persson, *Förbehållsklausuler — En studie om en säkerhetsrätts nuvarande och framtida ställning*, 1998, s. 582 ff.
[21] Prop. 2008/09:88, s. 56.
[22] Jfr även Håstads uttalande om vad som utgör gällande rätt i *Sakrätt avseende lös egendom*, 6 uppl., 1996, s. 193.

Högsta domstolen fortsätter i sina domskäl enligt följande.

> Vad som krävs för att en uttrycklig eller underförstådd överenskommelse ska anses vara bevisad blir därför beroende av omständigheterna i det enskilda fallet. För en sådan ordning talar också att en presumtion för att en köpare i vissa situationer, trots återtagandeförbehållet, ska anses ha fått förfoganderätt före betalning skulle skapa gränsdragningsproblem.

Detta uttalande är av central betydelse. I stället för att inlåta sig i den gränsdragningsproblematik som tidigare har präglat sakrätten frångår Högsta domstolen de principer som utvecklats under lång tid inom svensk sakrätt och avgör frågan med ett alexanderhugg — en bevispresumtion i detta avseende existerar inte.

Som framgår nedan går detta uttalande stick i stäv med den tidigare rådande uppfattningen inom sakrättslig doktrin. Denna uppfattning har formulerats tydligast av Håstad;

> Eftersom den svenska regeln om återtagandeförbehålls ogiltighet leder till gränsdragningssvårigheter kunde det övervägas att sakrättsligt helt ogiltigförklara återtagandeförbehåll vid försäljning till detaljister och tillverkare; den praktiska skillnaden skulle nog inte bli så stor. En sådan regel torde dock kräva lagstiftning och inte heller den vara helt utan avgränsningssvårigheter. De lege lata gör det knappast att komma längre än till en presumtion för att återtagandeförbehåll inte är allvarligt menade i sådana fall.[23]

Högsta domstolen är alltså överens med Håstad om det föreligger en gränsdragningsproblematik, men i stället för att följa tidigare linje som utstakats inom doktrin och förarbeten, att ogiltigförklara äganderättsförbehåll i liknande situationer, gör Högsta domstolen nu en kraftig gir och förklarar att äganderättsförbehåll i sådana situationer tvärtom är giltiga.

Den princip som omnämns i förarbetena till nya kommissionslagen, dvs. att ett äganderättsförbehåll i varor som är avsedda att säljas vidare inte har sakrättslig verkan, bortser Högsta domstolen från helt.

Tvärtom bekräftar Högsta domstolen att de ifrågavarande husbilarna införskaffades för att säljas vidare. Högsta domstolen konstaterar i detta avseende dock endast att ”*[u]tredningen ger sammantaget inte stöd för att Mälarcamp uppfattat sig ha rätt att vidareförsälja husbilarna innan slutbetalning skedde till DNB Bank*”. Det kan därmed konstateras att det saknar betydelse om äganderättsförbehåll finns i anläggnings- eller omsättningstillgångar. Äganderättsförbehållet är som utgångspunkt giltigt. Vad som enligt Högsta domstolen är avgörande är om reglering av krediten sker innan ett förfogande äger rum. Högsta domstolen har därmed klargjort att den princip som anges i förarbetena till kommissionslagen inte existerar. Beträffande en presumtion anger Högsta domstolen därtill att den endast skulle skapa gränsdragningsproblema-

[23] Torgny Håstad, *Sakrätt avseende lös egendom*, 6 uppl., 1996, s. 193.

tik. Konsekvensen av detta resonemang är alltså att denna bevispresumtion numera kan läggas till handlingarna. I stället, vilket framgår klart och tydligt av Högsta domstolens dom i ”Husbilarna”, är det vad som följer av avtalet som ska beaktas.

5 Betydelse av kredittiden och kreditköparens finansiella ställning

Frågan om kreditköparens ekonomi följer av den s.k. naturliga förfogandetidpunkten och även av justitierådet Torgny Håstads tillägg för egen del till NJA 2009 s. 79, varvid Håstad anger att ”*ett förfogandeförbud för en återförsäljare som inte har god likviditet står i strid mot affärsmässiga realiteter […]*”.[24]

Av bevisningen i målet framgick att kreditköparen vid tidpunkten för överlåtelsen och även därefter hade en svag likviditet (kreditköparen gick sedermera i konkurs). I detta avseende argumenterade Hymer för att ett bolags finansiella ställning har klart samband med huruvida äganderättsförbehållet kan anses allvarligt menat eller inte. Detta eftersom en kreditgivare måste förutsätta att en kreditköpare med dålig likviditet, som regelmässigt säljer den typ av vara som förbehållet avser, kan komma att behöva förfoga över förbehållsegendomen innan betalning sker.

Avbetalningskontrakten för Fordonen i målet hade en avbetalningstid om 36 månader. Under månad 1–35 skulle förhållandevis små belopp erläggas och mer än hälften av köpeskillingen för Fordonen skulle erläggas månad 36. Hymer argumenterade härvid för att i ljuset av Mälarcamps svaga finansiella ställning måste det ha stått klart för DNB redan vid ingåendet av avbetalningskontrakten att Mälarcamp inte skulle ha kunnat klara denna betalningsplan med mindre än att Mälarcamp sålde Fordonen före det att betalning skedde till DNB. Den naturliga förfogandetidpunkten infaller således före betalningstidpunkten.

Resonemanget beträffande den naturliga förfogandetidpunkten bekräftas av NJA 1935 s. 152, NJA 1959 s. 590 och NJA 1960 s. 221 samt av doktrinuttalanden. Principen om den naturliga förfogandetidpunkten får nu anses ha kraftigt begränsats i och med Högsta domstolens dom i ”Husbilarna”.

Högsta domstolen berör inte frågan om kreditköparens finansiella situation i ”Husbilarna”. Detta i sig är anmärkningsvärt, då denna fråga var central under rättegången i tingsrätten, hovrätten och Högsta domstolen. Frågan om kreditköparens finansiella ställning har således knappast undgått Högsta domstolen, utan Högsta domstolen verkar snarast ha undvikit att beakta denna omständighet medvetet. Konsekvensen av Högsta domstolens dom är således att kreditköparens finansiella ställning inte utgör någon avgörande omständighet. Det kan vi-

[24] Justitierådet Torgny Håstads tillägg till NJA 2009 s. 79. Se ovan för citatet i sin helhet.

dare ifrågasättas, utifrån Högsta domstolens domskäl, huruvida den finansiella ställningen hos en kreditgivare över huvud taget bör beaktas vid bedömningen av äganderättsförbehållets giltighet.

Beträffande den naturliga förfogandetidpunkten kan följande noteras. Högsta domstolen anger att

> [o]m kreditköpet avser varor avsedda för omedelbar förbrukning eller användning som komponenter i tillverkningen kan det tala för att parterna avsett att förbehållet inte ska hindra förbrukning eller vidareförsäljning före betalning. Detsamma kan gälla när en grossist säljer till en detaljist. Också i nu nämnda fall måste hänsyn emellertid tas till om avtalet eller omständigheterna i övrigt är sådana att betalningsskyldigheten enligt parternas avtal inträtt före förfogandet.

Högsta domstolens uttalande ger vid handen att den naturliga förfogandetidpunkten endast eventuellt skulle vara tillämplig för t.ex. matvaror eller beståndsdelar avsedda att införlivas i annan egendom under tillverkning. I övrigt synes den naturliga förfogandetidpunkten inte tjäna något syfte, i synnerhet som Högsta domstolen inte gör skillnad på om äganderättsförbehållet omfattar anläggnings- eller omsättningstillgångar (se ovan).

Högsta domstolen öppnar visserligen för att den naturliga förfogandetidpunkten kan vara aktuell att beakta när en ”*grossist säljer till en detaljist*”. För det första är det inte klart vilka situationer som faktiskt avses i praktiken, och framför allt inte på vilket sätt en sådan situation skiljer sig från när en kreditgivare säljer en omsättningstillgång till en återförsäljare. Gränsdragningen synes inte ha någon praktisk förankring utan verkar snarast vara semantisk. Denna till synes medvetet vaga gränsdragning tyder snarast på att Högsta domstolen i själva verket anser att den naturliga förfogandetidpunkten i praktiken inte ska beaktas. Detta bekräftas i allt väsentligt av Högsta domstolens brasklapp om att hänsyn måste tas till avtalet och ”*omständigheterna i övrigt*”. Härvid återkommer Högsta domstolen således till avtalets ordalydelse som den avgörande omständigheten. Som redan har berörts i denna framställning är det alltså numera avtalsrelationen som styr. Vad som redogjort för ovan ger vid handen att såvida det inte rör sig om t.ex. äganderättsförbehåll i matvaror har den naturliga förfogandetidpunkten numera endast rättshistoriskt intresse.

6 Sammanfattning

”Husbilarna” är ett välkommet rättsfall för såväl kreditgivare och återförsäljare. Sannolikt kodifierar rättsfallet ett befintligt agerande hos t.ex. återförsäljare av fordon; lager av omsättningstillgångar införskaffas på kredit med äganderättsförbehåll trots vetskapen om att äganderättsförbehållet hade kunnat komma att anses som ogiltigt vid en rättslig prövning. Nu torde rättsläget vara betydligt klarare. Äganderättsförbehåll på omsättningstillgångar, trots vad som framgått av framför allt

doktrin och förarbeten, är giltiga och det åligger den som påstår motsatsen att bevisa det. Med andra ord är äganderättsförbehåll i praktiken enligt gällande rätt giltiga till dess ett förfogande har ägt rum. Detta är en markant skillnad i förhållande till hur äganderättsförbehåll har betraktats tidigare. Frågan huruvida ett äganderättsförbehåll var giltigt eller inte har tidigare ansetts oberoende av det faktiska förfogandet och den centrala frågan var i stället huruvida ett underförstått förfogandemedgivande kunde anses föreligga eller inte.

I och med ”Husbilarna” kan det i stället konstateras att avtalets ordalydelse är av central betydelse. De övriga omständigheter som Högsta domstolen i sina domskäl anger att det ska tas hänsyn till synes vara av underordnad betydelse. Då insyn saknas i avtalsparternas förhållande är tredje man förpassad till att föra bevisning om omständigheter i parternas agerande utåt för att visa på omständigheter som talar för att äganderättsförbehållet inte var allvarligt menat. Högsta domstolen har emellertid tydliggjort i och med ”Husbilarna” att förhållanden som bl.a. kredittagarens ekonomi, den naturliga förfogandetidpunkten, att parternas tidigare agerande ger klara indikationer på att äganderättsförbehållet endast syftat till att tillskapa separationsrätt i en eventuellt framtida konkurs, att det varit fråga om omsättningstillgångar hos en återförsäljare, att kredittagaren aktivt försökt sälja Fordonen, att syftet med förvärvet av fordonen varit uthyrning trots ett klart förbud i parternas avtal, etc. saknar relevans. Vad som kan utgöra ”andra omständigheter” att ta hänsyn till, med mindre än att det föreligger ett uttryckligt förfogandemedgivande i det skriftliga avtalet är höljt i dunkel. Dessa ”övriga omständigheter” får alltså anses vara något slags säkerhetsventil för uppenbara fall. Det skriftliga avtalets ordalydelse är således ogenomträngligt för en tredje man som hävdar ogiltighet.

Att försöka begränsa detta rättsfall till att endast avse äganderättsförbehåll innebär en försiktig tolkning av Högsta domstolens domskäl. Snarare ger denna dom klara indikationer på att sakrätten i ytterligare avseenden kan komma att få stå tillbaka för omsättningsintresset. Detta intresse synes ha tagit över till nackdel för de sakrättsliga principer som utvecklats under lång tid i Sverige.

Denna rättsutveckling är sannolikt ett led i att närma sig andra europeiska rättsordningar. Förenklat återgivet medger t.ex. tysk rätt att äganderättsförbehåll är giltigt till dess förfogande sker.[25] Detta får nu även anses vara fallet inom svensk rätt. Skillnaden mellan äganderättsförbehållets ställning i just tysk och svensk rätt aktualiserades redan i NJA 1978 s. 593 där ett äganderättsförbehåll hade avtalats vid försäljning av mattor på kredit från en tysk säljare till en svensk köpare. Därtill har äganderättsförbehåll en väsentligen starkare ställning i även Norge och Danmark. Mot denna bakgrund är det inte förvånande att Högsta domstolen söker att harmonisera svensk rätt med andra rättsordningar

[25] Axel Adlercreutz, *Finansieringsformers rättsliga reglering*, 2 uppl., 1996, s. 63.

och tydligt främja omsättningsintresset. Det intressanta och kanske något överraskande i sammanhanget är emellertid att en sådan omdaning som nu är för handen har skett genom Högsta domstolens praxis och inte genom lagstiftning. Även om gränserna för äganderättsförbehållets sakrättsliga giltighet uteslutande reglerats genom praxis har lagstiftaren vid ett flertal tillfällen uttryckt att en sådan förändring av äganderättsförbehållets ställning i svensk rätt, som författarna gör gällande att Högsta domstolen nu genomdrivit, fordrar lagstiftning. Högsta domstolen kan givetvis vara av uppfattningen att det nu inte är fråga om någon omdaning som har krävt lagstiftning utan resultatet av en enhetlig tolkning av tidigare praxis. Som redovisats ovan talar framför allt praxis och doktrin för motsatsen.